

ja, hogy egyes szövegek milyen konkrét kihívások elé állítják az olvasó elmét) – abban teszi érdekeltté az olvasóját, hogy összetett potenciális szövegstratégiákra figyeljen fel, amelyeken keresztül a saját megismerésére is reflektálhat.

Külön erőnye a munkának az elméletalkotás tudatos és aktív kontextualizálása. Az elméleti téziseket azok interdiszciplináris horizontján túl a narratológiai, irodalomelméleti hagyománnyal való viszonyukban is bemutatja. Miközben a kibontakozó elmélet célzottan lép túl a strukturalista örökségen, egyértelműen jelzi, milyen kapcsolat fűzi a korai formalizmushoz, az alaklélektanhoz vagy a recepcióesztétikához, továbbá a hermeneutika bizonyos megállapításaihoz. Nyitottnak mutatkozik ugyanakkor a szorosabb tudományos integrációra is: a genetikai és a környezeti tényezők együttes hatásán (epigenezis) keresztül a kognitív pragmatika, Sugiyama koncepciója révén a természetes pedagógia, a koherencia értelmezésével, illetve lokális és globális aspektusának együttes tárgyalásával pedig a kognitív szövegtan felé tesz lépéseket a kötet. A háttérfeltevéseken túl az egyes alkalmazott fogalmak szintjén is párbeszéd-képes a felvázolt kognitív narratológiai keret: a célirányítás és ingerirányítású szelekció megkülönböztetése például a szaliencia fogalmának kétféle értelmezésével (hozzáférhetőség, illetve feltűnőség) mutat közvetlen párhuzamot. Mindezek alapján tűnik kissé radikálisnak a szerzői szándék dominanciája a modellben, azon belül az elbeszélések befogadásának. (E tekintetben izgalmas összevetni ezt a kognitív narratológiai elméletet a kognitív poétika fosszilizációs elméletével, amelyet az irányzat alapítója, Reuven Tsur dolgozott ki: *Poetic Conventions as Cognitive Fossils* [New York: Oxford University Press, 2017].) Felteszi tehát azokat a kérdéseket, miért olvasunk szépirodalmat, mire jó ez a

tevékenység az olvasóknak (mind az egyén, mind a csoport szintjén), és miért érdemes az elbeszélések szerveződésével alaposabban foglalkozni. S noha a kogníció folyamatai nem egyformán mutatkoznak meg az egyéni megértés és a közösségi motiváltság perspektívájából (a fikció például hol homogén minőség a valósággal, hol pedig éppen a valódi megismerés folyamatainak kínál intenzívebb szerveződési közeget; valamint a kognitív univerzálék mellé gyakran társulnak kultúrspecifikus tényezők is az elemzésekben), Horváth Márta az önmegértés, az önértékelés, a kritikai gondolkodás és a jogilag nem szabályozott morális problémák bemutatása felől kínál érvényes válaszokat. A kötet három központi fejezetét így átszövi egy belső kapcsolatrendszer, amely az olvasói érzelmeket a megértés és a morális értékelés felől is megfigyelhetővé teszi.

Koherens és átgondolt könyvet vehet tehát a kezébe az olvasó, amelyben az egyes fejezetek önmagukban is megállják a helyüket, miközben a narratív szövegek megértésének folyamatára több nézőpontból is rátekinthetünk. Az elméletalkotás mégsem válik zárt szaktudományos diskurzussá: az elemzések a hétköznapi tapasztalatok szintjén teszik próbára a bemutatott modelleket, mindezt olyan olvasmányos nyelvezettel, amely a kognitív szemléletű irodalomértéssel most ismerkedőket sem bizonytalanítja el. *A történetmondás eredete* sikerrel oldhatja a kognitív narratológiával szemben esetlegesen még fennálló szkepszt, és stabil keretet kínál újabb tudományos kutatásokhoz. Más nem is kívánhatunk, mint hogy minél több kísérlet, empirikus elemzés épüljön a kötet nyújtotta alapokra.

SIMON GÁBOR

HORVÁTH Márta és SZABÓ Judit, szerk. *Irodalmi elbeszélés és morális ítélet*. Irodalom – evolúció – kogníció 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2021. 292.

Mit jelent morális szempontból, hogy mi a helyes és mi az elfogadhatatlan, illetve mi a jó és mi az elvetendő? A legtöbb irodalmi termék, legyen az szép- vagy populáris irodalom, rákényszeríti az olvasót egy nem minden esetben tudatos morális ítélet meghozatalára. Gondoljunk csak az átlag magyar olvasó olyan korai irodalmi élményeire,

mint Szophoklész *Antigonéja*, Gárdonyi Géza *A köszívű ember fiai* című regénye vagy a tárgyalt tanulmánykötetben is vizsgált Móricz Zsigmond-regény, a *Légy jó mindhalálig*. Közös pont, hogy mindhárom műben fontos szerepet játszik az erkölcs, illetve esetenként épp annak hiánya.

A kognitív poétika egy napjainkban egyre népszerűbbé váló irodalomelméleti irányzat, amely a kognitív tudományok (mint például a kognitív pszichológia vagy nyelvészet) eszközeit és eredményeit használja fel irodalmi alkotások megértési folyamatainak elemzésére. Az *Irodalmi elbeszélés és morális ítélet* című tanulmánykötet a Kognitív Poétika Kutatócsoport legújabb eredményei mellett egyéb különböző tudományterületek magyarországi kutatóitól is közöl írásokat a morális ítélet fikatív történetek elemzésében és megértésében betöltött szerepéről.

Mint ahogyan azt a kötet bevezető fejezetében is láthatjuk, a történetek olvasásakor a legtöbb olvasó első értelmezői megközelítése morális értékelésen alapul: a karakterek döntéseit, illetve személyiségét a jó-helyes és a rossz-gonosz tengelye mentén helyezik el, míg a narratív szöveget a saját, sok esetben szubjektív véleményekkel színeztet, de többnyire az adott kulturális háttér erkölcsi rendszerének igazságos világról alkotott elképzelésének tükrében értékeli. A morál mibenléte, szerepe és eredete csak több diszciplínán átívelő kérdések sorozataként vizsgálható, ezért nem képezi (képezheti?) tárgyát sem a klasszikus filológiai kutatásnak, sem a modern irodalomelméleteknek, sem a szövegközpontú értelmezéseknek, azonban az interdiszciplináris vizsgálatok, például a filozófiai szempontú megközelítések, az irodalmi antropológia, valamint a befogadóközpontú elméletek behatóan foglalkoznak e jelenség kutatásával.

A bevezető fejezet röviden és tömören járja körbe a morál összetett kérdését, kutatásának múltját és jelenét, illetve az aktuálisan fennálló konszenzust a különböző tudományterületeken (és azok között). A Martha C. Nussbaum nagyhatalmú könyvében megfogalmazott gondolatok jó kiindulási pontként szolgálnak a morál irodalomelméleti kontextusban való tárgyalásához, amelynek szempontjait a kognitív fordulatot támogató evolúciós esztétikai, illetve a kognitív irodalomtudományos vizsgálatok egy eltérő gondolati keretben újrafogalmaznak. A bevezető részletesen bemutatja a legújabb morálpszichológiai

elméleteket, amelyek nem a hagyományos módon, szociokulturális képződményként és társadalmi normarendszerként definiálják a morált, hanem egy, a kognitív és érzelmi készségekkel együtt fejlődő képességként, amely az egyéneknek segít eligazodni a szociális kapcsolatrendszerekben. A kötet kognitív poétikai tanulmányai ebben a gondolati keretben helyezik el az irodalmi olvasásban is megnyilvánuló morális ítélezést, amely a szereplők, a szerző és a mű értékelésén keresztül fontos szerepet játszik az irodalmi szövegek sokrétű befogadásában.

A napjainkra az internetes (pop)kultúra részévé vált villamosdilemma-tesztet példaként bemutató passzusok jól kiegészítik, valamint könnyebben érthetővé teszik nemcsak a bevezetőben megfogalmazott gondolatokat, de a későbbi tanulmányok olvasásánál is segítséget nyújthatnak.

Fontosnak tartom külön kiemelni az elemzett művek rendkívül heterogén mivoltát. A különböző nyelvterületekről, korszakokból és műfajokból származó irodalmi művek elemzése révén egyfajta folytonosság rajzolódik ki a morális ítéletek fikatív történetek megértésében betöltött szerepét tekintve, amely az antik görög drámától indulva, egy nagyon korai német nyelvemléken, az angol romantikus irodalmon, a századfordulás német prózán, illetve az egyik legismertebb magyar kötelező olvasmányon át ível egészen a kortárs irodalom képviselőiig.

Az első tanulmány pszichológiai megközelítésben megalapozza és kontextualizálja a morális ítélezés problémáját, és ezzel evolúciós pszichológiai hátteret nyújt a további kognitív poétikai írásoknak. Bereczkei Tamás megállapítása (*Az erkölcs – evolúciós pszichológiai nézőpontból*), miszerint az erkölcsi döntések és ítéletek nagyrészt nem racionális természetűek, hanem sokkal inkább érzelmi alapúak, nemcsak jelen kötet egyes tanulmányai-ban (Szabó Judit, Simon Gábor, Horváth Márta és Szilvássy Orsolya), de a kutatási terület nemzetközi képviselőinek írásaiban is visszaköszön.

Szabó Judit dolgozatában a már bevezető befejezetben is bemutatott villamosdilemma-tesztről, az ahhoz hasonló és az utóbbi években szakmailag erősen vitatott módszerekről, illetve magáról a morális dilemmáról olvashatunk részletesebben. Szabó az Euripidész *Iphigénia Auliszban* című drámáját feldolgozó Jorgosz Lánthimosz filmjének (*Egy szent szarvas meggyilkolása*) rövid elemzésén

keresztül szemlélteti a morális dilemma jelenségét. Simon Gábor tanulmányában empirikus kutatás segítségével arra a megállapításra jut, hogy a befogadó oktulajdonítását erősen befolyásolja a beszédhelyzet, valamint hogy az elbeszélő személye is fontos szerepet játszik a morális ítélekedésben. Horváth Márta tanulmányának legfontosabb alapfeltevése szerint az árulás leleplezése és az áruló megbüntetése univerzálisnak tekinthető motívumok, melyek már a történetmondás kialakulása során is központi szerepet játszhattak. Szilvássy Orsolya a gyermekirodalomra és annak a gyermek morális cselekvőképességére gyakorolt hatását vizsgálja a *Morális literáció és ifjúsági irodalom* című írásában.

Hajdu Péter és Katona Tünde a modern olvasó morális elvárásainak érvényesülését vizsgálja két régebbi (ókori és ófelnémet) irodalmi alkotás olvasása során. E tanulmányok kitűnően szemléltetik az erkölcsi értékek időben és térben váltakozó, tehát társadalmi és kulturális háttértől függő, illetve univerzális, emberi természetbe kódolt aspektusát.

Pavlovits Tamás és Kálmán C. György a holokausztot feldolgozó művek segítségével világít rá olyan prózaszövegek befogadásának nehézségeire, amelyek egyfajta etikai határtapasztalatot közvetítenek. Pavlovits Tamás az extrém gonosz(ság) narratív ábrázolásának módjait és annak befogadó oldalon jelentkező értelmezési technikáit vizsgálja Primo Levi és Zsolt Béla regényeiből vett példákkal. Kálmán C. György hasonlóan jár el Zoltán Gábor *Orgia* című regényének elemzése során: a szerző az olvasó fokozott érdeklődéséből, ugyanakkor szégyenérzetéből adódó összetett olvasói élmény felfejtését kísérli meg.

Fogarasi György azt a kérdést járja körül tanulmányában, hogy vajon lehetséges-e a nem-erkölcsi tanulság, van-e tanulság nélküli mese, illetve végső soron lehet-e a tanulmányban elemzett anekdotákból és oktató célzatú költészetből tanulni, és amennyiben igen, akkor ez a tanulság erkölcsi jellegű-e.

A kötetben megtalálható tanulmányok országlánrészre a befogadói oldalról igyekszik megközelíteni az elemzett műveket, Kovács Edit ezt a szemléletmódot bővítve a szerzői éthosz olvasásra gyakorolt befolyását mutatja be W. G. Sebald kortársait elmarasztaló és morális ítéletektől hemzsegető esszéin keresztül.

Jeney Éva a hős és a jellem fogalmát, illetve e fogalmak fejlődését, különböző jelentésváltozatait kutatja *A hős, a jellem és az irodalomterápia* című tanulmányában. Tanulmányának egyik fontos megállapítása, hogy a jellem sokkal inkább morális meghatározottság, mint esztétikai-poétikai kategória.

A tanulmányok sorát Tarnay László *Etikai tudat és ábrázolás* című írása zárja. A szerző olyan elméletet használ kiindulási pontként, amely szerint a műalkotások befogadásának folyamatában is jelentkezhetnek alapvető etikai viszonyulások, a jelen tanulmány számára a vizuális érzékelés nem tudatos szintjén jelentkező viszonyulások relevánsak, és a szerző konkrét filmes példák segítségével igyekszik megközelíteni ezeket.

A kognitív poétika és irodalomtudomány Magyarországon kevésbé ismert kutatási terület, e kötet viszont kiváló támpontot jelenthet a téma iránt érdeklődők számára. Ez persze nem jelenti azt, hogy a területen jártas olvasó számára ne nyújtana új és hasznos információkat. A kötetben található tanulmányok széleskörűen használják fel a már adott hazai és nemzetközi szakirodalmat, és a területen alapvetőnek tekinthető művek mellett számos esetben a legfrissebb kutatási eredmények is bevonásra kerülnek. A kognitív megközelítésű tanulmányok érvelésükben és következtetéseikben elsősorban Jonathan Haidt, Jesse J. Prince és Joshua D. Greene morálopszichológiai, evolúciós pszichológiai és idegtudományi eredményeire támaszkodnak, amelyek a morális ítéleteket elsősorban fiziológiai és érzelmi folyamatokra alapozzák. Összességében véve a kötet tanulmányai jól megragadható elméleti problémát járnak körbe eltérő diszciplináris megközelítésben. Az egyes tanulmányok kaleidoszkópszerűen világítják meg a morális ítélekedés szerepét, gondolatmenetükben általában logikusan követik, esetenként pedig ki is egészítik egymást, annak ellenére, hogy kulturálisan nagyon különböző szövegeket és sokszor eltérő értelmezési modelleket vizsgálnak. Külön említésre méltónak tartom, hogy a tanulmányok nem kizárólag irodalmi szövegeket elemeznek, hanem kitekintenek a filmes befogadás morális vonatkozásaira is. Ezt a pluralitást érdemes lett volna egy interaktív médiumokkal foglalkozó tanulmánnyal tovább bővíteni, hiszen a számítógépes játékok, interaktív és transzmediális elbeszélések napjainkban hatalmas népszerűségnek örvendő kulturális

szegmenst képviselnek, amely a morális ítélelhető vizsgálatát kiterjeszthette volna a valós idejű értékelési folyamatok irányába is.

TÓTH GYULA

Antonius WEIXLER, Matei CHIHAI, Matías MARTÍNEZ, Katharina RENNHAKE, Michael SCHEFFEL und Roy SOMMER, Hg. *Postfaktisches Erzählen? Post-Truth – Fake News – Narration*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2021. 331. <https://doi.org/10.1515/9783110693065>.

A 2021-ben publikált kötet harminckilenc intézmény, főként német egyetemi könyvtárak anyagi támogatásával jelenhetett meg open access formátumban, így elektronikusan bárki számára ingyen hozzáférhető. A kiadás körülményei kapcsán is érdemes elmélázni a kötet tematikája mögött meghúzódó etikai kérdéseken: kinek a felelőssége a társadalom „olvasásra” nevelése, vagyis a hallott/látott szövegek, posztfaktikus „tények” helyes értelmezésre tanítása? Milyen szerep jut ebben a könyvtáraknak mint közösségi tudásközpontoknak, amelyek a hiteles, referált e-tartalmakat sokszor a szigorú szerzői jogok, illetve igen magas beszerzési és megjelentetési költségek miatt csak korlátozottan tudják elérhetővé tenni? Bár ezekre a kérdésekre nem tér ki a 2018-ban szervezett wuppertali workshop eredményeként született, főként német nyelvű kötet, mégis átszűrődik rajta egy performatív üzenet. A négy szerkezeti egység tizenhat fejezetéből hat angol nyelven íródott. Az elméleti felvezetést követik a politika, a tömegmédiá és az irodalom főcímei alá rendezett tanulmányok, tematikusan azonban nem különülnek el élesen egymástól, jól példázva a „posztfaktikus” mint jelenség interdiszciplinaritását.

A faktuális és fikcionális, a tudomány és az irodalom viszonya Arisztotelész óta folyamatosan változik, és a neves szakemberekből álló szerkesztőbizottság bevezetője azt a belátást közvetíti, hogy esetlegesen e folyamat egyik döntő pillanatának lehetünk szemtanúi, amikor a posztfaktikus éráról beszélünk. Az aktuálpolitikai történések – Trump választási kampánya és a Brexit – eredményeképpen 2016-ban az év szava a „posztvalóság” (*post-truth*) lett. Elbeszélések teremtik ezt a posztvalóságot, a narratológia eszköztára azonban még-

sem elegendő ahhoz, hogy az „alternatív valóságok”, a „fake news” és a „posztvalóság” tartalmi és formai konstrukcióját leírja. A jelenség összetettsége folytán célravezetőbb egyéb diszciplínák, mint a filozófia, irodalom-, kultúra- és médiatudomány, politológia, szociológia elemzésbe való bevonása is, amire ez a kötet értékes interdiszciplináris impulzusokat nyújtva tesz kísérletet.

Az első tematikus egység két elméleti bevezetőt is tartalmaz a posztfaktikus elbeszélés kérdéseiről. Matías Martínez – akinek a neve talán a narratológiában még kevésbé jártas olvasó számára sem ismeretlen – kétségekbe vonja azt az álláspontot, miszerint az elbeszélések szükségszerűen hazudnak. Martínez tanulmányában a faktuális szövegek valóságtartalmát kauzális és konfiguratív elbeszélésmódok alapján próbálja elemezni. Az ok-ságon alapuló elbeszélés az események okozati láncolatával igazolja referenciális valóságtartalmát, a konfiguratív elbeszélés ezzel szemben komplex eseménysorként, jelentésalkotó összességként vagy sémaként ábrázolja a valóságot, amelyben a retorikai eszközök kölcsönöznek értelmet az elbeszélteknek, és ezek határozzák meg az elbeszéltek hitelességét – érvel Martínez. Nicola Gess a posztfaktikus diskurzus kialakulásának körülményeit, történelmi előzményeit és megjelenési formáit járja körül, majd ennek egy specifikus formáját, az anekdotákhoz hasonló politikai „félígazságokat” elemzi a narratológia és a fikcionalitáselmelet szempontjából.

A politikai gyűjtőfejezet alá rendezett tanulmányok különböző megközelítésből azt vizsgálják, miként válnak a politikai megnyilvánulások, közéleti jelenségek autoritássá, uralkodó diskurzussá. A következőkben kitérnek az ezeket alakító narratológiai eszközökre, a meta- és mikrodiskurzusok hierarchiájának változására, a szerzőre mint „auktorra” – azaz etimológiailag arra a személyre, aki autorizálhat egy szöveget – és nem utolsósorban a befogadókra. Míg az iraki háborút előkészítő manipulatív hazugságok csak évekkel később kerültek napvilágra, addig Donald Trump már közvetlenül a beiktatása utáni kommunikációjával felkavarta az uralkodó konszenzust és zavart keltett. Roy Sommer tanulmányának első felében Trumpra mint elbeszélőre tekint, aki a közélet narratív szálait saját érdekeit szem előtt tartva mozgatja, másrészt az amerikai politika és jogalkotás sajátosságaira hívja fel a figyelmet. Gondoljunk